

ТЕОРИЈСКОПРАВНИ ЗНАЧАЈ ЗАКОНА О УДРУЖЕНОМ РАДУ

Широка, свестрана и плодна дискусија у нашој јавности о новом Закону о удруженом раду, нарочито после објављивања његовог Нацрта и током уобличавања његовог коначног текста, представља још један упечатљив пример изванредно великог ангажовања најразличитијих снага и чинилаца у процесу стварања овога нормативног акта. И на тај начин се показује, поред осталог, да наше друштво открива своје стварне могућности да непрекидно потврђује тековине свог самоуправљачког развитка и да их што више и даље унапреди и употпуњује. С обзиром на историјски тренутак у коме се јавља, а то значи и целокупност друштвених околности, ова дискусија подједнако је изразила или, барем, назначила сву сложеност оних објективних токова у друштвеној пракси, па самим тим и све особености наше друштвене мисли на овом подручју. То је сасвим природно, јер сам Закон о удруженом раду представља, можда, један од најкарактеристичнијих нормативноправних подухвата у целокупном развоју нашег друштва на основама самоуправљања. И без обзира на то колико је овај нормативни акт сам по себи у стању да постане и остане једна изузетна друштвено-духовна творевина — која би се као таква сврстала у ред оних законодавних творевина које задобијају историјски значај и значење далеко преко граница простора на коме изничу и времена у коме су искрсле — несумњиво је да имамо пред собом један показатељ и својеврсно оваплоћење *самоуправљачког закона* у једној, могло би се рећи, типично југословенској верзији. Јер, у њему, поводом њега и иза њега отсликавају се сви они реални моменти који јесу и остају крупна достигнућа нашег друштвено-политичког развоја, али и све оне ограничености и ускраћености које иду заједно с тим достигнућима. Уосталом, тако је увек бивало и мора да буде када је реч о крупним и типичним нормативним актима. Добро је познато, наиме, да управо такви нормативни акти у сваком погледу и неизбежно задобијају улогу и својства својеврсне призме у којој се преламају најразличитије компоненте реалног и духовног живота односно средине. Следствено томе, свако иоле озбиљније разматрање о таквим нормативним актима сучељава се с две наизглед различите и сасвим одвојене ствари, а које су дубоко међусобно повезане, нераздвојне и, тако рећи, utkане једна у другу: једна је *реална слојевитост* у којој се налазе друштвена условљеност, стања, кретања, разлози, корени, узроци и чиниоци,

у својим несагледивим сплетовима, друга је *смисаона слојевитост* у којој је на специфичан начин фиксиран сплет погледа, хтења, опредељења и идеала одговарајућих друштвених снага.

С обзиром на то, неизбежно је мноштво третирања овог нормативног акта, спецификованих по полазним тачкама, приступима, начинима претресања, захватима целине и појединих делова, тежњама да се уочи и открије и смисао постојећег текста и да се истакну извесни предлози или схватања. Сходно томе, покушаћу на овом месту да обратим пажњу на неке веома значајне моменте који могу бити истакнути, по мом мишљењу, и у процесу стварања Закона о удруженом раду и касније, када буде на снази, у процесу његовог примењивања.

I. Вишеструки значај Закона о удруженом раду.

Сваки закон, по самој природи ствари, то јест чињенице да се појављује као нормативни акт донет од стране највишег органа државне власти, има одређени значај, примерен увек његовим битним својствима и домашјајима. Тим својим значајем закон увек превазилази све остале, ниже и споредније многобројне нормативне акте. Међутим, кад је реч о значају овога Закона, онда се његов значај у сваком погледу јавља у нарочитом виду и размерама, баш због његовог места и улоге у целокупној правној регулативи. По свим могућим мерилима, која се уобичајено користе, овај Закон је један од најважнијих који се икада појавио у развиту југословенског права, а непосредно упоређен и са свим осталим законима наше земље, он је најважнији, те се може рећи да стоји одмах иза Устава. Стога није случајност то што се овај Закон често означава, с пуно разлога, и не само због својеврсних манира да се у публицистици непрецизно и стереотипно преувеличавају извесне ствари, специфичним „малим Уставом“ којим се даље развијају и конкретизују идејна и нормативна садржина „великог Устава“, то јест самог Устава. У ствари, значај овога Закона, као што је у приличној мери већ уочено и као што ће се, вероватно, касније још више уочавати, појављује се у више различитих и међусобно повезаних аспеката. Ниједан од постојећих аспеката, мање или више сагледаних, није могуће апсолутно издвајати од осталих, третирати их саме за себе, без везе са осталима. Исто онако као што се овај Закон јавља као једна и јединствена друштвено-духовна творевина, као један уобличен нормативни акт у склопу целокупног нашега права, иако му је садржина изванредно богата и многострана, с многим дејствима и последицама на разним подручјима друштвеног живота, исто тако су ти различити аспекти само различити моменти једног јединственог значаја овога Закона. Уосталом, сваки покушај да се на то укаже води сазнању те чињенице.

1. На првом месту налази се *историјски значај* овога Закона. Изразом „историјски“ уобичајено се жели потенцирати значај нечега, чак и преко стварних домаћаја које има, а ребе се жели истаћи целокупност оних околности на основу којих проистиче значај нечега. Што се тиче овога Закона, међутим, оваквим изразом се заиста основано и

разложно само упозорава на све оно што његов значај чини најопштијим, најважнијим, најуверљивијим, најдалекосежнијим и сл. како са становишта развитка социјализма у нашој земљи тако и са становишта социјалистичких кретања у свету. Оваквим квалификацијама значаја једног закона, наравно, никако не треба придавати неке неомерене, у суштини идеолошке пројекције егоцентричког хипертрофирања уставна, тековина и вредности сопствене земље и друштвеног поретка, већ само нагласити оно што се може показати и доказати у скрупулозној научној анализи. Било би заиста готово смешно када би се таквим изразом хтело превидети или потценити све она што је значајно и изван, и пре и поред дотичног Закона у нашој земљи и њеном социјалистичком развоју, а било би равно обичној бесмислици ако би се тако покушало да обезвреди, ниподаштава све вредно и значајно, првенствено на плану законодавне делатности, у размерама историјског развитка социјализма у свету, у свим земљама. У једном истински научној виђењу овог Закона има сасвим довољно ствари којим се може поткрепити, учинити садржајним истицање историјског значаја овог Закона.

2. — Као својеврсна конкретизација претходног јавља се *друштвено-политички значај* овога Закона о коме је већ много речено у нашој јавности, на разним скуповима, нарочито када се конкретно и аргументовано потсећа на многобројне околности с којима је повезано припремање и доношење овога новог Закона на подручју друштвеног живота које карактеришу својом присутношћу заиста матични токови социјалистичког развоја наше земље. При томе, несумњиво, одмеравање тога значаја управо је сразмерно сагледавању правог стања ствари, објективних кретања, друштвених конфликта и изналажења мање или више успешних решења да се они превазиђу, дакле без претераности оне идеолошко-публицистичке „лакировке“ која се ту и тамо и понекад и овим поводом испољава.

3. — Свакако један од најистакнутијих аспеката показује се у *социјално-економском значају* овога Закона. Ово због тога што се још увек и не ретко чак и у нашој средини с чудном упорношћу и укорењеношћу огледа једна од највећих предрасуда захваљујући којој се не само закони као најважнији нормативни акти већ и целокупно право посматра као нека искључиво духовна творевина, као неко оваплоћење самосвојне друштвене свести, изоловане од стварног живота, од оних реалних збивања из којих, на основу којих, у којима је уврежено целокупно право, па самим тим и један овакав Закон. Та традиционалистичка предрасуда и илузија, која се рађа и обитава у окриљу својеврсног правничког духа кога се није лако ослободити, сукобљава се са сваким научним и реалистичким осветљавањем права и сваког закона, када се свака правна творевина поставља у оквире социјално-економских услова и околности које су оквир и саставни део сваке правне регулативе, а нарочито овакве. У својим дубљим и стварним слојевима, прави смисао овог Закона се не може докучити игнорисањем постојећих доминанти у структури југословенског друштва, његовој класној, слојевној и осталој поделиности, одакле проистичу и оне неизбежне објективне детерминанте грубе

стварности и прозаичне свакидашњице „која живот значи” и коју никакве илузије не могу отклонити. Срећом, тај илузионизам је управо код нас снажно разобличаван у дубинској, критичкој и научној мисли најпрогресивнијих снага и људи нашега друштва, а што се неупоредиво мање показује присутним у другим социјалистичким земљама.

4. — Посебна важност, може се рећи она најстварнија, огледа се у *практичном значају* овога Закона. Без обзира на то шта се мислило и шта се желело, или шта се настоји сугерисати и неким законом и неком теоријом, односно идеологијом, зна се, одређени закони јесу само оно што и како то непосредна друштвена пракса омогућује и тврдокорно намеће. Та неминовност не мимолази, разуме се, ни овај Закон. Јер, он је и настао из потребе друштвене праксе и зато се његове стварне димензије не могу појавити независно од тога, а понајмање насупрот томе. Зато та пракса утискује стварни печат овоме Закону и у целисти и у појединим деловима, а нарочито појединим одредбама и нормама. Зато није случајност ни то да управо људи у пракси најбоље виде и осећају сву величину, али и недовољности и слабости регулативе коју нуди овај Закон. Зато пракса и практичари првенствено доприносе квалитетима самога Закона, а нарочито превазилажењу својеврсног јаза који се снагом неизбежне тенденције појављује на релацији пракса — теорије, у свим њиховим изразима.

5. — Као научним радницима, нама је најблискији *научни значај* овога Закона, у свим значењима које наука као таква има. Наша наука, правна наука, чији смо и ми посленици, обележена је развојем између тзв. позитивноправних дисциплина и тзв. теоријскоправних дисциплина, насталим првенствено због одговарајуће специјализације. Бавећи се овим Законом као саставним делом позитивног права, највећи број правних стручњака даје драгоцене доприносе у процесу израде овог нормативног акта, а после тога у његовој материји добијају огромно поље своје научне обраде и истраживања. Но, и у том сразмерно великом броју налази се не мали број стручњака који, у ствари, изванредно много доприносе стваралачком развоју теоријскоправне обраде проблематике овога Закона, а поготову то чини сразмерно мањи број стручњака с теоријскоправном специјалношћу. Дакле, правни теоретичари налазе и могу наћи веома значајно поље својих истраживања у материји управо овога Закона. Зато и није неприкладно, а понајмање може бити чудно то што се и правни теоретичари настоје озбиљно позабавити овим Законом, настојећи да осветле првенствено све оно што је релевантно за правну теорију. При томе, ваља нагласити да и стручњаци за позитивно право и теоретичари права, стоје подједнако пред тешкоћама и императивима достојног и ваљаног анализирања проблематике овога Закона. Оно што је најбитније и за овај Закон у целини и поједине правне установе које га сачињавају јесте потреба да се подвргава што је могуће више стварно научној анализи. А та анализа се мора кретати правцем који се увек и доследно поставља између двеју најнепожељнијих крајности: с једне стране, грубе апологетике којом се покушава да идеолошки освешта све без изузетка и без икакве дозе научне скурпулозности и критичког духа; с друге

стране, грубог негаторства у којем нема места ни за какво афирмисање стварних достигнућа и вредности посматраних нормативних аката. Дабоме, ни „груба апологетика“ ни „грубо негаторство“ немају у себи основне претпоставке научног истраживања, објективног и критичког сазнавања одребених правних творевина, па зато тешко могу уследити поводом овога Закона, али се самим тим не отклањају и све замке научног мишљењу на овом подручју. Научна анализа овога Закона, срећом, у основи је обезбеђена већ снажно укореењеним настојањима да се објективно и критички оцени и промисли све оно што је битно за један овакав Закон. Битно је да се афирмише стварна научна садржина сазнања у вези са овим Законом. Ово нарочито важи за нашу правнотеоријску мисао која је првенствено дужна и позвана да пружи најдубља и темељна знања о праву, па и оваквим творевинама. То значи, у ствари, да је и неопходно и могуће да се проблематика овог Закона постави на теоријскоправну раван, а могло би се рећи и на филозофскоправну раван, и да се са специфичних становишта теорије права, њеног предмета и њеног метода, захвата и обрађује материја овога Закона. Једном речју, никако се не може сматрати да теоретичари права немају шта да траже и шта да налазе у материји овога Закона. На против, проблематика овога Закона пружа огромне могућности за теоријскоправна истраживања, можда много већа но што се то може понеком неупућеном чинити. Таква истраживања могу бити окренута у следећим правцима: прво, откривање и анализа оних филозофских и теоријских претпоставки које инспиришу израду и резултате овога Закона; друго, стваралачка реконструкција и својеврсна репродукција теоријскоправног материјала у овоме Закону, који је фиксиран у његовим одредбама, а нарочито у различитим смисаоним слојевима, све до оних најдубљих; треће к новим подстицајима за теоријскоправну мисао која има спремности и могућности да иде даље од онога што је одавно постигнуто. Ти основни правци, у ствари, означавају критичко осветљавање старих и стварање нових општих поставки и појмова, који дају печат знањима обележеним као теоријскоправна знања.

Само нешто од тога покушаћу да назначим у овим прелиминарним разматрањима, примереним месту и прилици у којима се јављају. Без икаквих претензија на потпуност, овде ће бити дат избор само извесног броја поставки и појмова, којим се може представити једна целина у иначе далеко сложенијој проблематици овог Закона.

II. Велики кодификаторски подухват.

Захваљујући особеностима правног регулисања уопште, а нарочито доношењем нормативних аката помоћу којих се стварају и у којима егзистирају специфично утврђене правне норме, у сваком праву које се ослањало на довољно широк и интензивно развијен облик тзв. писаног права, а таква су готово сва модерна права, постоје мањи или већи *кодификаторски захвати*. У вези с тим и настају одговарајући *кодекси* или *законици* који се карактеришу првенствено упечатљивом превагом

у односу на остале законе својим опсегом, захватом, темељношћу, претпостављеном зрелошћу и подобношћу одговарајућег подручја друштвеног живота да буде обухваћено и регулисано оваквим нормативним актом, па самим тим и могућности да се кодификаторски подухват изведе и да његови резултати постану и ознака и услов стабилизованог подручја које је регулисано.

1. — Развитак социјалистичког друштва, после успешно изведене социјалистичке револуције, као што то упечатљиво показује и пример наше земље, одвија се у сразмерно брзом кретању и променама, које остављају одговарајући печат и на развитак самога права, а нарочито на онај његов израз у писаном облику и у мноштву донетих нормативних аката. У таквим околностима као да се стварају, тако рећи, органске и иманентне непогодности за ма какве стварне и озбиљније кодификаторске подухвате. Као да нема места ни могућности да се врши кодификација, утолико мање уколико је веће, интензивније и брже мењање друштвених односа. Следствено чињеници да је управо подручје овога Закона, можда потпуно неизбежно и сасвим закономмерно, вероватно најдинамичније, конзеквенца је то да је веома тешко и готово немогуће предузимање кодификаторских подухвата. Другим речима, ту нема и не може бити кодекса или законика. Такво резонување употпуњавају и поткрепљују и неке формалне околности, а у првом реду то што законици нису предвиђени Уставом, што такав назив не стоји у наслову овог Закона, итд. Међутим, ако се уђе мало дубље у истраживање карактера и резултата у процесу стварања овога нормативног акта, сам по себи ће се наметнути закључак да се налазимо пред једном специфичном кодификацијом. То практично значи да је довољно основано истицање да се овде ради о *Законику (или кодексу) о удруженом раду*. Ако је, пак, овакво означавање изостало у самом законском тексту, то само по себи ниуколико не смета да у научном разматрању одговарајуће проблематике сасвим умесно, основано и тачно изгледа обележавање називом *Законик или Кодекс*. Опредељујући се за такав назив, сматрам умесним и коришћење скраћенице ЗУР у овоме разматрању, поготову зато што се њоме уважава и позитивноправни наслов и теоријскоправно означавање овога нормативног акта.

2. — Ако је основано, што је у теорији више — мање општеприхваћена констатација, да се кодификаторски подухват карактерише упечатљивом ширином захваћеног подручја друштвеног живота, која је предмет правног регулисања помоћу једног нормативног акта, — онда је то мерило више но очигледно у овоме случају. То не потврђује само величина законског текста нараслог у подебљу књигу и расподељеног на 646 опсежних чланова, већ и стварна ширина и величина оног подручја друштвеног живота које је обухваћено. Али није битна ни сама та чињеница о обухватности и обиму, већ је то и околност да се овај један нормативни акт јавља на подручју које су раније регулисали бројни закони о подзаконски акти. Уосталом, на то се изричито упозорава у завршним одредбама где се помињу закони уместо којих услеђује нови ЗУР. Захваљујући томе, следи и закључак да стварни карактер овога норматив-

ног акта, као резултата једног великог кодификаторског подухвата, настаје захваљујући довољно изразитој *кохерентности и међузависности захваћених подручја овом регулативом*, а то значи извесних комплекса друштвених односа и друштвених процеса, који изискују у основи јединствено законско нормирање. Управо због унутрашње сродности друштвених процеса и односа, који су захваћени овим нормативним актом, а нарочито и због потребе да се то још потпуније изрази и фиксира, и уследио је чак један типичан кодификаторски подухват. Могло би се рећи, чак, да је овде уследила изразитије кодификација него на неким класичним подручјима правног регулисања, на којима иначе у нашем праву постоје законичи. Међутим, оно што треба нарочито истаћи јесте околност да је ово кодификаторски захват на превасходно *социјалистичком подручју правног регулисања*, наиме оног у коме и кроз које се огледа социјалистички карактер постојећег права, односно и тачније и степен и облик развијања управо социјалистичког права. И, наравно, отсућности тога уколико постоје деформације и фактори којим се потиरे у већој или мањој мери социјалистички карактер неких односа и правних норми. У ствари, и разнородност материје овог ЗУР-а (привреда, пољопривреда, занатство, лични рад и сл.) открива немогућност да се линеарно и истоветно огледа социјалистички карактер свега и на свим подручјима. Кодификацијом се обележава и блискост и међузависност, а и тенденција да се то све више поспешује, у комплексима различитих друштвених односа.

3. — Због свега тога, али и због низа других околности, нови ЗУР је врло значајан део нашег правног система и као такав у пуној мери обележава једну крупну етапу целокупног развјатка југословенског социјалистичког права. У ствари, његово доношење је непосредно наменуто потребом одговарајућег прилагођавања законске регулативе оним променама и тековинама које је пружио нови Устав донет пре три године. Остварујући начелне ставове изражене у Уставу, нови ЗУР је пружио и решења која својом пуноћом и развијеношћу показују даље кораке од оних уставних наговештаја, па тиме и добијају посебну вредност. При томе, као изванредно значајно појављује се питање да ли и колико сам ЗУР у целини и својим саставним деловима представља истовремено и једну *природну конзеквенцу* целокупног претходног развјатка југословенског права и један *неопходан услов* даљег развјатка, у наредном раздобљу. Наравно, такво питање је самом појавом оваквог ЗУР-а добило сасвим уверљив позитиван одговор. Према томе, целокупном својом садржином нови ЗУР је постао *својеврсни беоцуг* и једна *важна карика* целокупног државноправног развјатка у нашој земљи. У њему је потврђена чињеница једног снажног континуитета, захваљујући чему све што ЗУР доноси има своје ослонце у ранијим стањима и облицима, али исто толико и низ великих захвата који су окренути према будућности. Једно складно повезивање првог и другог прожима све делове новог ЗУР-а, па се управо захваљујући томе истовремено и потврђује основа и могућност стварне кодификације у виду ЗУР-а, али и немогућност да се за дуго наредно раздобље остане само у оквирима сада донетог ЗУР-а. У томе

се састоји, између осталог, основа вероватне немогућности да ЗУР такв какав се сада показује остане током релативно дужег раздобља.

4. — Овако значајан и специфичан кодификаторски подухват неизбежно је изискивао и одговарајући процес свог уобличавања и доношења. Оно што при томе одмах пада у очи јесте *стварна ширина и демократичност*, у изградњи нашега права иначе и раније веома запажена и стварно негована, укључивања најразличитијих фактора који су и подобни и позвани да својим ангажовањем допринесу што бољем уобличавању новог ЗУР-а. При томе, одговарајући *политички форуми* су интензивно и непосредно изграђивали политичку платформу на којој је грађен овај нормативни акт, а *стручни органи* су настојали да пронађу одговарајућа правна решења. Осим тога, многобројне *комисије* мешовитог састава су имале улогу онога места и моста на коме су укрштали узајамно подстицани доприноси једних и других. Међутим, у свему томе најважнија је околност да је процес доношења ЗУР-а ослоњен на друштвену базу, на релативно широке масе учесника, обичних радних људи. По свему томе, ЗУР се неби могао узети као пример неког нормативног акта који је припремљен, стваран и уобличаван негде иза широке јавности и без њеног увида и присуства. Зато се његова садржина и није појавила неочекивано чак ни за шире учеснике друштвеног живота, акамоли за оне који су ближи процесима стварања нормативних аката уопште. Према томе, могло би се рећи да је ЗУР *резултат правног стварања масе*, а не неког ужег, скривеног и непознатог круга. Осим тога, приметно је да се у једном релативно дуготрајном процесу, а на терену који свој значај није преточио у неку посебну осетљивост за стварање и продубљивање извесних конфликта, све одвијало у једној стваралачкој атмосфери, без обзира на то што увек и свуда није могло бити једнаког интересовања и укључивања у процес стварања ЗУР-а.

III. Правно обухватање средишта нашега друштва

Правно регулисање друштвеног живота увек и свуда усмерено је на главна подручја, главне друштвене односе, оне у којима се налазе саме основе структуре и облика датог друштвеног поретка и одговарајуће политички организоване заједнице. То су сви битни економски, политички и идејно-културни односи. Следствено томе, стварају се и одговарајући нормативни акти на тим подручјима, а пре свега закони. Да је то неизбежно, види се и у релативно неразвијеним правним системима, а поготову у веома развијеним, какви су готово сви савремени правни системи, па и овај наш. Управо због те нужности сваки државно — правни поредак је постављен, структурисан и функционално подељен да може у првом реду дејствовати према средишту друштва, да може интервенисати у битним друштвеним процесима.

1. — Као што је целокупна историја показала, средиште друштва налази се у сфери економије, односно сама та сфера представља битно

подручје сваког друштва. То је стварна друштвена основа, а сва остала подручја само употпуњавају целину друштвеног живота. Ту се налазе темељи на којима се уздиже читава остала друштвена надградња, како се то уобичајло говорити после Маркса. Стварни и најдубљи узроци те нужности свode се на то да ниједно друштво не може опстати нити се развијати без одговарајућег економског живота, а то значи првенствено организације друштвеног рада намењеног производњи и размени материјалних добара, неопходних за живот људи. Од тога какав је друштвени рад на овом подручју зависи и то какав ће уопште бити целокупни живот људи, појединих група и појединаца. Од тога зависи дали ће бити и колико материјалних добара без којих људи не могу и за којима теже. Материјална производња ангажује најзначајније делове друштва, одговарајуће класе и слојеве, а поводом тога и настају најзначајније диференцијације људи, њихових интереса, њихове свести и тежњи. У вези с тим и настају главни друштвени сукоби, у свим видовима и степенима изражавања. Све то важи и за социјалистичко друштво, и нарочито за њега, с обзиром на историјске тешкоће у првим фазама његовог развоја. Пошто је тај развој окренут у правцу нове организације друштвеног рада, којом ће се постепено отклонити све битне карактеристике класно подељеног друштва, са свим изведеним последицама, сукобима, експлоатацијом, угњетавањем — неминовно је усредсређивање главне битке за социјализам управо на томе попришту. Све зависи од тога какве је природе друштвени рад на томе подручју. Међутим, из несагледивих повода и узрока, постоје могућности да друштвени рад у самом средишту буде не само организован на разне начине, већ и да буде усмерен различитим циљевима, чак веома опречним, чак и таквим који означавају деформисање и изневеравање основних идеала социјализма. Ти идеали се свode, у крајњој линији, на како је Маркс рекао — „ослобођење друштвеног рада“, уклањање свих класних, слојевних и других стега и ограничења, свих облика експлоатације и угњетавања. На тој историјској и идејној путањи налази се и нови ЗУР изражавајући велику идеју спајања рада и средстава којим се обезбеђује стварно и стално напредовање у изградњи социјализма. То практично значи да маса непосредних произвођача и уопште радних људи треба да буде постављени у такав положај који ће поуздано обезбедити не само потискивање свега што је обележавало раније класно друштво, већ и спречавање свих видова стварања новог класног друштва. Јер, као што је већ историјско искуство показало, такве опасности су сасвим реалне. Према томе, реч је не о било каквом, већ о *иманентно социјалистичком спајању рада и средстава*. Али, баш због тога та велика идеја не може се остварити самим декларисањем или добром вољом да се она оствари. То првенствено зависи од мноштва објективних услова и организационих облика.

2. — Иако су сви ранији класни системи, па и они остали социјалистички системи, изразито усмеравали своје правно регулисање на подручје друштвеног рада, односно економике, материјалне производње, ипак би се могло рећи да је тек оваква социјалистичка усмереност, как-

ву потврђује и учвршћује нови ЗУР, постало *историјско померање тежишта правне регулативе, његово пребацивање из сфере политике у сферу економике*, са свим својим недогледним последицама. Међутим, да не би било забуне, реч је само о тенденцији и настојању да се правно нормирање првенствено окрене на то подручје, а не и о томе да самим тим настаје некакав преврат у природи саме економике и политике, њихових међусобних односа, у природи самога права, правног регулисања, интервенцији државне власти, могућности да аутономни друштвени фактори слободно и неспутано регулишу живот на најважнијим подручјима, итд. Дубљи историјски смисао поменутог „пребацивања тежишта“ јесте у томе да се провере могућности да се то постигне, да се покаже колики је степен остварљивости једног таквог задатка, да се правно регулисање учини што присутнијим у сфери економике, итд. То значи да се новим ЗУР-ом, у крајњој линији, првенствено постављају и отварају та питања, а не да се она фаталном неминовношћу или аутоматски и решавају у смислу основних интенција новог ЗУР-а. Јер, никако не треба занемарити чињеницу да је економика по својој природи таква да опстаје у одређеном историјском облику сходно одговарајућим историјским, објективним закономерностима, које дејствују ван и независно од воље људи, њихових голих хтења и настојања. Следствено томе, поставља се и питање да ли и колико „продукциони односи“ или „односи људи у производњи“ као одређујући и објективно постојећи који се успостављају на тлу објективног стања средстава за производњу и могућности да се она друштвеним радом стављају у дејство у процесу материјалне производње — могу бити потиснути или замењени или модификовани „правним односима“ који се, по мишљењу многих, јављају већ самим тим што се јавља правно нормирање, односно доношење одговарајућих нормативних аката и правних норми. Иако само постављено, међутим, ово питање осветљено новим ЗУР-ом утолико што је видљиво настојање да се управо на овоме подручју не само прошири правно регулисање, већ и да се оно учини некако „природнијим“ и „примеренијим“ самом карактеру дотичног подручја. И утолико оно и доживљава одговарајућу историјску проверу, у свим правцима.

3. — Појављујући се у таквом историјском контексту и са таквим историјским изазовима, проистеклим из саме реалности, али и из самих интенција новог ЗУР-а, све оно што ова нормативна творевина јесте и све оно што јој даје дубљи историјски смисао — открива и то да овде видимо и својеврсно испољавање *квинтесенце југословенског друштвено-политичког и правног система*. Наиме, све оне битне карактеристике развитка југословенског социјализма дају снажан печат и новоме ЗУР-у као једном од најзначајнијих нормативних аката управо зато што је окренут на само средиште друштвеног живота. Као такав он јесте и мора бити *типичан израз југословенског правног нормирања*, са свим оним особеностима и општим цртама, који се запажају или откривају. И то не само на овом битном подручју, кога на својеврстан начин изражава, већ и онога што представља ширу целину, то јест целокупног правног система, па и друштвено-политичког система. Отуда, баш као првенстве-

но формално-нормативни израз и целокупног права и друштвеног поретка овај ЗУР заузима *средишње место*, па фигурира и као потврда *фиксирања и законског уобличавања* свега онога што је непосредно повезано са овим средишњим нормативним актом, а такви су првенствено многобројни остали нормативни акти. И не само они, наравно. Међутим, када се подвлачи да је пре свега „нормативни израз” онда то само значи да односни текст и његова садржина не представљају неку творевину на коју је редуковано све оно што заиста јесте право на овоме подручју. То је само један део или израз права, а оно је само по себи и шири и обухватнија творевина. У ствари, сви саставни елементи права, не само одговарајуће правне норме већ и правни односи који нису просто редуковани или „смештени” у појавне облике правних норми, па и остали елементи, представљају право на овоме подручју. Законски текст је овде, као и уопште, само један спољни и видљиви израз и показатељ, уз то само приближан а не апсолутно примерен, свега онога што се ту као правна реалност успоставља и као таква дејствује. Увек постоји својеврсно „залеђе” законских текстова, па тако ни ЗУР не може представљати, у том погледу, неки изузетак. Могло би се рећи да овај нормативни акт представља *својеврсни сублимат свесног, али и несвесног, нормативног захватања најважнијих друштвених процеса и односа*. Штавише, ту и тако наше друштво, првенствено његови најважнији делови, добијају своју законску форму. Ту се, зато, налази *друштвена свест преточена у законску форму*. Наравно, то не значи да је она потпуна и сасвим адекватна постојећој правној реалности. Она је само приближна и у многоме фрагментарна.

4. — Ипак, и у таквом облику, на такав начин и са таквим обележјима, овај нормативни акт више но, можда, и један други фигурира као најприближнији нормативни показатељ онога што се, свакако с довољно заснованости, обележава као *југословенски модел социјализма*. Стварајући социјализам у специфичним условима и обликујући га на један начин који се упечатљиво разликује од оног модела који је афирмисан у осталим социјалистичким земљама или, тачније још неких афирмисаних модела (СССР, Кина, источноевропске земље, Куба), — водеће снаге нашег друштва су се определиле и за један овакав нормативни израз своје стратешке оријентације. Према томе, овај ЗУР није неки случајан производ неке тренутне констелације, а још мање резултат неког неочекиваног потеза којим се решавају постојећи проблеми, они редовни или они који настају са извесним кризним токовима, већ је то у потпуности и по свему, у својој основи ако не и у свим детаљима, логичан резултат настојања да се југословенски модел даље развије и догради. У том погледу ЗУР је, заиста, *репрезентативна творевина*, која више, боље и потпуније изражава развојни ток југословенског социјализма но и један други нормативни или какав други показатељ. А пошто југословенски модел има не само своју реалну егзистенцију, у друштвеној стварности и збивањима која одређују објективни чиниоци, али и своју доктринарну и свесно изражену егзистенцију — нови ЗУР је постао својеврсни спој и једног и другог, односно у њему и помоћу њега се рефлектују оба по-

мену та вида једног модела социјализма. При томе, наравно, за такву његову улогу је најзначајније управо оно што је само по себи објективизовано, што је трајно и снажно укоревљено, што даје и изражава постојаност и чврстину успостављеном моделу, што спречава и чак онемогућује да се један такав модел озбиљно нарушава и чак елиминише споредичним или производним стицајима околности или усмерењима. Наиме, никако се не искључује могућност извесних деформација било кога модела, па је одлучујуће само то да ли дотични модел у својој основи бива фиксиран у одговарајућем нормативном акту. У том погледу, несумњиво, нови ЗУР је веома успело захватио и на одговарајући начин изразио, учврстио и афирмисао суштинске и трајне компоненте југословенског социјализма. Зато се у њему или помоћу њега најлакше могу препознати основне тековине, вредности и принципи југословенског социјализма. А то само по себи има најдалекосежније последице, значај и значење.

IV. Три главне константе државноправног развоја

Социјалистички развитак у нашој земљи одликује се многим карактеристикама, па је и одговарајући модел попримио извесна обележја. Упореден с другима, углавном, овај модел се знатно разликује: прво, по својој *динамичности* која и стварно и по својим спољним изгледима и темпом и обимом и домаћајима очигледно представља својеврсно напуштање свега што карактерише статичке моделе социјализма, који теже ка својеврсној окошталости; друго, по својој *отворености* у смислу његове подобности за стално коришћење стечених искустава, сопствених и туђих, у циљу изналажења што савременијих и адекватнијих облика, па самим тим и својеврсног одбацивања замисли о неком затвореном и завршеном и савршеном облику; треће, по својој *хуманизованости* која се огледа у тежњи да се истакне вредност човека и појединца, па самим тим доводи се у питање уврежена догма о апсолутној вредности апстрактно схваћеног друштва, његових потреба и интереса, преко којих, тобоже, појединци аутоматски најпотпуније остварују своје интересе. Ове и многе друге одлике сажимају се у ознаци југословенског модела као *самоуправљачког* који се дистанцира од свих централистичких, бирократских и етатистичких модела.

1. — У вези с тиме, може се рећи, првенствено и настаје могућност разликовања онога што представља *константе* и онога што представља *варијабле* у социјалистичком развоју нашег државноправног поретка, па и целог друштва. Следствено томе, одговарајуће разликовање изражана се у духу и слову новог ЗУР-а, а то се може релативно лако увидети и на основу једне овлашће анализе. При томе, наравно, константе су не само значајније, већ су и друкчије од оних варијабли које се поред и заједно с првим јављају. Константе су израз трајности и укоревљености извесних тековина, принципа и вредности, па никако нису могле изостати приликом уобличавања садржине овога ЗУР-а. На против, управо оне су

дале битне карактеристике овог нормативног акта. Пошто су оне и у друштву и у државноправном поретку у великој мери објективизоване, морале су добити одговарајући законски израз и овом приликом. И својим стварним присуством и одговарајућим законским изразом и утврђивањем, главне константе сачињавају матичне токове, истакнуте поред многих променљивих и споредних токова. На тај начин, оне су постале својеврсна нужност југословенског друштва, односно једног специфичног практичног и теоријског усмеравања развојног тока државноправног развоја, на основу целокупног друштвеног кретања. Према томе, оне нису плод неког произвољног избора, већ су резултат дубљег опредељења.

1. — Прва константа је *друштвена својина* у њеним суштинским елементима и странама, функцији и испољавањима. Тачније речено, то је *систем друштвене својине* који је попримио све суштинске карактеристике и јасну физиономију, а промене које се и надаље, евентуално, могу десити неће погађати сам постојећи систем. Овим ЗУР-ом друштвена својина је конкретизована и јасније представљена, што значи да је у пуној мери искоришћено стечено практично и теоријско искуство њеног изграђивања током, готово, четврт века. У великој мери је превладан низ дилема и апстрактних представа, које су оптерећивале праксу, законодавство и теоријску мисао и које су остављале утисак немогућности, несавладивости, неухватљивости и сл. ове категорије. Несумњиво је друштвена својина веома сложена, па друкчије и не може да буде. Она се не може свести на нешто крајње упрошћено, јер се јавља у друштвеној стварности као једна објективна структура, као скуп институција, као скуп одређених друштвених односа, као правни феномен у законском изразу. Поред тога, она има своје различите стране, ефекте и значај — социјалне, економске, политичке, идеолошке итд. По свему томе, она је далеко сложенија од било ког облика приватне својине, посебно капиталистичке својине која је и те како сложена. Битно је то да се друштвена својина не може третирати само као нека „јуристичка категорија” коју одликује нека тобожња кристална јасност, могућност законског изражавања без икаквих тешкоћа, лакоћа објашњавања. Сви покушаји да се систем друштвене својине угура у Прокрустову постељу „јуристичке категорије” осуђени су на неуспех и разочарања, а поготову ако се полази од тога да традиционални и класични концепт својине сам по себи, а још више по својим познатим елементима (*ius utendi, ius fruendi, ius abutendi*) — представља нешто савршено и завршно. Наиме, и самим правницима је добро познато да је и сама приватна својина толико сложена да је тобожња јасност и прецизност у многоме резултат укорењене илузије. Јер само коришћење појма „право” (*ius*) који је многозначан, па самим тим и нејасан, а поред њега још и појма „својина” изазива одговарајуће тешкоће. А када је већ тако, онда треба имати разумевања за разноврсне и веће тешкоће приликом изграђивања друштвене својине као реалности и као концепта у законским одредбама и теорији. Те тешкоће, чини се, у новоме ЗУР-у су у основи савладане самом темељношћу разраде, законског формулисања одговарајућих од-

редаба које третирају различите стране, оне најбитније и оне споредније, у склопу друштвене својине. По свему томе, смислу свих тих одредаба, проистиче једно одређење друштвене својине не само као антипода приватне својине, већ и као супротности свега онога што води њеном деформисању, несоцијалистичким тенденцијама и изопачењима. — Не улазећи у подробнију анализу, можемо утврдити да ЗУР пружа одребе друштвене својине као *укупности односа који настају спајањем друштвеног рада и друштвених средстава за производњу, сходно друштвеним мерилима, постављеним у правне оквири и законски израженим*. При томе, битни моменти, по којима се одликује та укупност односа, јесу следећи: прво, *непосредност* спајања рада и средстава, без посредништва, раздвајања, супротности ситуација; друго, *потпуност* спајања рада и средстава, без изузимања, делимичности, неједначености, опречности ситуација; треће, *трајност* спајања рада и средстава, без привремености, непоузданости, променљивости. Следствено томе, друштвена својина означава специфичну *максимализацију* у друштвеном повезивању одговарајућег рада и одговарајућих средстава, која има објективну основу и рационалан израз. Али, таква максимализација никако се не претвара у неку апсолутизацију, већ је спречава и онемогућује. Другим речима, друштвена својина као таква може постојати само под условима у којима је, првенствено и у довољној мери, онемогућена или битно ограничена свака *монополизација*, свако стварање система или изразитих елемената монопола некога, неких друштвених група и појединаца, над друштвеним радом или друштвеним средствима. Јер, монополизација и апсолутизам, у стварности и правном изразу, својствени су приватној својини и системима који су неспојиви с одистинском друштвеном својином и самим социјализмом. Следствено томе, неопходно је спречавање успостављања следећих монопола: прво, *државно-административног монопола* који се ствара када држава, њени органи, бирократија неограничено, самовољно диригује судбином друштвеног рада и располаже друштвеним средствима; друго, *групно-својински монопол* који се ствара на бази партикуларизма, различитих привилегија и моћи појединих делова друштва, група, колектива који су узурпирали друштвена средства и друштвени рад подвргли себичним интересима; треће, *инокоснички монопол* који се рађа у вези с моћничким претензијама појединаца и њиховом тежњом да друштвени рад и средства ставе под своју личну контролу, за своје личне потребе и интересе.

2. — Другу константу представља *систем самоуправљања* као основна тековина и специфичан показатељ југословенског социјализма. Новим ЗУР-ом се тај систем даље, шире и потпуније уобличава, нарочито у вези с развијањем организационих и функционалних оквира разних подручја друштвеног рада. На тај начин је само потврђена одавно показана чињеница о животворности самоуправљања. Иако сасвим стабилан током протекле две деценије, овај систем се, наравно, и у реалности и законским регулисањем мора стално дограђивати. Што се тиче овог ЗУР-а, стиче се снажан утисак да управо у његовом тексту провејава један зрелији, пунији и стварнији третман и система и појединих усто-

нова самоуправљања: као да је уследило својеврсно „реалистичко-прозно презентирање“ уместо ранијег „лирско-романтичног презентирања“ у законским и публицистичким текстовима. То подједнако важи и за организациони механизам, односно скуп облика, установа и инструмената који га сачињавају, и за функционални оквир, односно све оне видове самоуправљачких делатности. А то је веома значајно утолико пре и што се систем самоуправљања већ одавно показао као далеко сложенији, па самим тим и тежи за остваривање у друштвеној пракси но што је то, рецимо, неки упрошћени административни систем. Јер, већ због своје разуђености, која се понекад чини и предимензионираном, мноштва различитих облика у којима имају превагу непосреднодемократски, али и делегатских и посреднодемократских, због зависности од низа објективних претпоставки, итд. — систем самоуправљања није лако у стварности показати по обрасцима законских формулација. Управо зато, ова фаза развоја самоуправљања обележена је извесним настојањима и нагласцима. — Могло би се рећи да се она крећу првенствено у следећим правцима. Пре свега, *обезбеђење материјалне основе самоуправљања* све више улази у средиште пажње. Јер, овај систем од самог почетка је усмерен на то да што више подстакне радне људе на стално повећање производње и резултата рада, као услова за решавање свих других питања, свеопштег напретка, избегавање криза које се јављају због бирократског притиска и масовне дезинтересованости радника. С друге стране, само сталним и што већим материјалним напретком ствара се снажна подлога самоуправљања, могућност да се непосредно осети господарење радних људи сопственим радом. Затим, све је потпунија *економско-политичка контрола* на свим подручјима и свим нивоима целокупног процеса материјалне производње и размене добара. Да би се то постигло створен је низ облика повезивања привреде с државом, првенствено на делегатској основи, тако да се и ти органи и сви радни људи могу што више и непосредније упознавати с општим стањем производње и кретањем резултата друштвеног рада. Треће, улажу се стални напори да се *спрече појаве узурпације моћи одлучивања* било појединих центара моћи, било појединих органа у привреди или држави. Овај задатак је међу најсложенијим, јер се своди на борбу против бирократских и технократских снага, које и независно и поред, па и у самим самоуправљачким установама, стварају своја снажна упоришта. — У вези с тим, по мом мишљењу, чини се да пракса и теорија самоуправљања може се позабавити и искључивањем и даљом перспективом, рекло би се, двеју компонената самоуправљања. Прва је *продукцијска компонента самоуправљања* која се своди, најопштије говорећи, на све стране и моменте производног друштвеног рада, саме производње и репродукције као основе друштвеног живота. И поред тога што се не би могло рећи да је била просто заповиђана, чини се да није била на сваки начин и у највећој могућој мери стављена у први план изградње самоуправљања. И организовани напори и правна регулатива сразмерно су дуже остајали на нижем нивоу од оног који је природа ове компоненте наметала. Стара и проста истина да се вишак друштвеног рада ствара утолико пре и потпуније ако

је сама производња организованија, ефикаснија, модернија, рационалнија, квантитативно и квалитативно уздигнутија, и сл. непрекидно се потврђивала, па и данас снажно опомиње. Самоуправљање мора непрекидно да отвара просторе и да очигледно своје тежиште преноси на питања продуктивности друштвеног рада, а само да добија подлогу и потврду неопходности и незаменљивости управо својим предностима и доприносима бољој организацији друштвеног рада, развоју производних снага, стваралаштва свих, производних јединица и појединаца. Самоуправљање као систем који омогућује утицај радних људи у свим областима, мора се концентрисати на ову најбитнију сферу, од које све зависи. Друга је *дистрибуцијска компонента система самоуправљања* која се тиче расподеле створеног вишка друштвеног производа. Чини се да је она донекле предимензионирана, нарочито у основним радним јединицама, у бази где се налази маса радних људи непосредно ангажованих у самоуправљању. Око питања расподеле средстава, поготову ако због сиромаштва и неразвијености постоји оскудица и недовољност, несразмерно се троше енергије, време, сукобљају интереси, рађају заплети, огромно гомилају акти, паралише или омета ток основног процеса, производног рада, стваралачке делатности од које друштво, у ствари, и живи. Да би се расподељивало, ма и самоуправљачки, мора се претходно произвести. Ако је боља и већа самоуправљачка производња, има шанси да буде боља и већа самоуправљачка расподела.

3. — Трећу константу представља *афирмисање друштвеног положаја човека*, на свим подручјима и у свим аспектима. Из многобројних историјских разлога, нарочито оних који имају корене у изузетним тешкоћама изградње социјализма у неразвијеним земљама, чини се да је управо ова константа у развоју југословенског социјализма самим својим присуством, значењем, па и резултатима у њеном изгледу, нарочито у поређењу с другим социјалистичким земљама, заиста показала и своје право место и историјску вредност. Иако друштвени положај човека непосредно зависи од положаја самог друштва, али и класа, слојева, група и сл. несумњиво је да се кроз положај обичног човека, масе обичних људи, првенствено мери и смисао и домашај напора да се у социјализму створи бољи, прогресивнији, људскији друштвени поредак. А пошто су обични људи — а поготову они који су друштвеном поделом рада снабдевени неким значајнијим предностима, па и на изванредан начин привилегисани — постављени у економску, политичку и културно-идејну сферу, с могућношћу да се тиме користе, али и да од тога трпе, очигледно је да је афирмисање положаја човека и најтеже и најосетљивије. Утолико је непосредни допринос ЗУР-а, на иначе битном подручју, веома важан. Положај човека у друштвеном раду, његово обезбеђење, заштита, једнакост, сигурност, могућност да не буде прост објект препуштен ликвидирању моћничких група и појединаца, чврстина његових права, стварање услова за његов утицај у самоуправљачком процесу и многе друге ствари записане су у одредбама новог ЗУР-а. И не само њега, наравно. Када се зна да је, историјски посматрано, радни човек и произвођач био притиснут експлоатацијом и угњетавањем пре свега захваљујући оковима

наметнутим у друштвеном раду, условима и установама, онда је заиста сваки напор и достигнуће на овоме подручју оно без чега се социјализам не може замислити. Уопште узев, сразмерно ослобођењу на овом подручју, стварној а не само формалној афирмацији човека, пре свега радничке класе, слојева и група, али ништа мање и појединаца, социјализам открива своје стварно биће. И обратно. У социјализму човек није, не би требало да буде, неко пуко средство неких апстрактних циљева, већ се управо у третирању човека открива стварност социјалистичких циљева. Ово важи, наравно, и за подручје политике и идејно-културног живота у којима радни људи испољавају своје друштвено биће, па самим тим и ту, потпуно аналогно подручју економије, откривају се све могућности и запреке афирмације човека. И то не као апстракције, јер човек је најмање апстракција. При томе, наравно нити је могуће нити има оправдања неко апстрактно негирање друштва, његових рационалних и неопходних установа. Њи друштво није апстракција, као што то нису ни његови делови и групе с којим се појединац сучељава. С једном, несумњиво, хуманистичком инспирацијом нови ЗУР на свој начин само употпуњава сличну инспирацију у декларисаним другим и бројним документима, што представља једну важну претпоставку стварне афирмације човека. А ова зависи, као што се зна, од стварних услова и околности друштвеног живота, у целини и одређене средине.

V. Законски израз основних принципа социјализма

Социјализам као друштвени поредак и као социјална филозофија, као друштвена стварност и скуп одговарајућих погледа, независно од тога како се конкретно манифестује, по својој природи се карактерише извесним принципима и вредностима, у основи различитим од оних који се запајају у капитализму. Осим тога, у свакој земљи појављују се специфичне црте испољавања основних принципа и вредности, а поред тога јављају се и разни други и допунски принципи и вредности, по којима се откривају особености односног социјализма као модела, конкретних услова изградње социјализма, његов степен развоја и сл. Сходно томе, и југословенски социјализам се може процењивати са становишта основних принципа и вредности, па и осталих. У том погледу, наравно, нови ЗУР је врло индикативан утолико пре и више што се бави регулисањем најважнијег подручја, удруженог рада. У њему су дати односни принципи, мада се више осећају у духу и смислу, у материји и мноштву одредаба, него у систематизацији и пластичном изразу. Штавише, чини се да није искоришћена прилика да се снажно и пластично формулишу и разраде основни принципи социјализма у једном закону у коме им је право место и функција.

1. — Први принцип је *једнакост и равноправност субјеката у друштвеном раду*. Ако су сва класна друштва почивала на драстичним неједнакостима и пружала правне привилегије једним и неравноправност

других, социјализам је усмерен на стварање услова једнакости и што адекватније правно-нормативно изражавање равноправности. И то свих колективитета и појединаца, који се појављују у друштвеном животу у својству правних субјеката, нарочито у удруженом раду. Почев с појединцима, па преко радних организација, друштвено-политичких заједница, разних органа итд. — истицање идеје једнакости и равноправности има принципијелни значај. Управо због тога што постоје најразличитије *фактичке неједнакости*, заостале из прошлости или новостворене, најразличитије и стално истицање и уређивање *правне једнакости*, а то значи и равноправности у свим њеним видовима, пружање једнаких могућности и шанси свима, итд. постаје кључни императив друштвеног и правног живота. Наиме, најнепожељније је правно санкционисање различитих неједнакости, а нарочито правно нормирање неких привилегија. Јер, ако се фактичке неједнакости првенствено могу превазилазити стварањем фактичких услова за одговарајућу једнакост, онда законско гарантовање равноправности добија огроман значај. Правно нормирање снажно повратно утиче на фактичке околности, па зато може и те како потстицати брже превазилажење фактичких неједнакости, наравно до одређене и објективно неизбежне границе. Кад тако не би било, онда би све било остављено неком фактичком збивању, без правне интервенције, без правних гаранција равноправности. Неке пасивности и „правног индиферентизма“, наравно, овде не може да буде. Када се зна да подручје удруженог рада не може избећи неједнакости природних услова, историјске развијености, способности, наслеђених особина, материјалних потенцијала, културе, богатства, даровитости, социјалних стања, положаја појединаца и група, степена развијености мноштва локалних заједница, националних заједница итд. јасно је да о свему томе законско регулисање мора водити рачуна. Све се то не може ни игнорисати ни мимоилазити, већ се правним нормама и на друге начине мора усмеравати правцем неопходног и могућег гарантовања равноправности. Управо због сложености свега тога, па и разумљиве осетљивости свих и свакога на неједнакости и неравноправности, особито оне које могу бити правно уређиване, контролисане и ограничаване, — правне гаранције у најважнијим законима добијају своје природно место и могућност утицања.

2. — Други основни принцип јесте *принцип награђивања према раду* којим се даље разрађује и конкретизује претходни принцип, нарочито у погледу рада појединаца, па затим и укупне суме појединачних радова, дакле делова удруженог рада. Као што је познато, ово је битан принцип социјализма, истакнут на плану расподеле, којим је наглашена разлика према капитализму, где је својина основа расподеле, али и према комунизму где ће, како се претпоставља, основа бити саме потребе. Међутим, овај принцип је много лакше истаћи као руководну идејно-политичку формулу, него преточити у правну регулативу, а још теже праксом остварити. Јер, друштвени рад је веома сложена категорија, па самим тим и награђивање према раду и конкретној примени открива сву сложеност задатака да се то постигне. Наравно, ни нови ЗУР који превасходно регулише материју удруженог рада, укључујући ту и сложену материју распо-

деле према раду, није могао избећи односне тешкоће. Иако овај принцип није, можда, презентираан у могућој пластичности и јасности, може се рећи да ЗУР пружа одређене елементе по којима се осећа напредак у поређењу с ранијим третирањима. Пре свега, очигледно се инсистира на расподели према *резултатима рада*, сходно врстама радова који се јављају, а не рада уопште, као неке апстракције. То значи, полази се од значаја свих могућих квантитативних и квалитативних измеритеља људског рада, све према томе како се рад показује, зависно од области и врсти дотичног рада. Заиста, у раду је увек најбитније то који и какви и колики резултати следе у радном процесу, а који се могу довољно поуздано верификовати како за појединце тако и за колективитете. Најважније је, при томе, да се заиста идентификује, да се препозна, онај рад који даје стварне плодове, који је продуктиван или који у друштвено-корисној делатности даје одговарајуће плодове, па самим тим да се разграничи од свих облика привидног рада, нетачно изражених резултата, што је често равно и нераду и баласту на стварном раду. Чини се као да ЗУР заиста настоји да постави неку *демаркациону линију између рада и нерада* и да на тај начин, колико је то уопште могуће, разоткрије праву природу рада, па самим тим и подстакне одговарајућу расподелу. Стварни рад треба да буде награђен, а нерад препознат и као такав обележен, с конзеквенцама на плану расподеле. То практично значи, да међу појединцима морају бити констатоване и нормативно верификоване стварне разлике, да награде који им се дају за показани рад морају бити различите. Исто тако, укупни рад појединих група, колективитета, радних заједница, подвргнут сличном третману неминовно води бољем дохотку бољих и слабијем дохотку слабијих. То значи да ни појединци ни групе не могу живети на рачун других, односно одузимати вишак рада који нису створили. Вишак рада, начелно, треба да припада оним који су га створили, односно да буде под њиховом контролом, а не да им се одузима. Настојећи да то нормативно изрази, нови ЗУР развија једну скалу материјалних и моралних стимуланса за добре раднике и колективе, али и одређену скалу санкција против лоших радника и слабих колектива. На тај начин се спречавају можда најважнији извори радног „индиферентизма“ који опасно угрожава модеран и рационалан радни процес, у целини и у појединим областима. На тај начин се избегавају и не мале *опасности од тзв. уравниловке* које настају игнорисањем стварних квантитативних и квалитативних показатеља рада. Оне су утолико веће што у условима сиромаштва и недостатка радне културе, примитивизма итд. налазе брзо и лако подлогу и претварају се у пукe демагошке пароле. Све у свему, принцип расподеле према раду најмање може бити празна парола, али ни нека маска којом се на плану расподеле игнорише стварна природа људског рада.

3. — Трећи основни принцип, који ваља имати у виду, јесте *принцип социјалистичке солидарности*. Чини се да овај принцип уопште, па ни у одредбама ЗУР-а још увек није разрађен чак ни сразмерно оним појавама у стварности кроз које се социјалистичка солидарност показује. Око тога постоје извесна неразумевања, па и својеврсне забуне. Тај принцип

нема ничег заједничког с којекаквом хуманитарношћу јаким, богатим, утицајним, привилегисаним и сл. према немоћним, већ је то неопходна формула и руководна идеја којом се омогућује превазилажење најтежих последица постојећих фактичких неједнакости у социјализму. Осим тога, на тај начин се једино могу чувати и одржавати неке неспорне вредности унутар социјалистичке заједнице. У социјализму су људи основна вредност, али овде није реч само о хуманости, о својеврсној обзирности, већ о претпоставци општег напретка и узајамне зависности живота разних делова исте социјалистичке заједнице. Ниједан део, нарочито у сфери удруженог рада, али исто толико у областима које се поред њега јављају, не може бити ирелевантан са становишта заједничког добра и напретка целе заједнице. Тежећи да превазиђе раније класне антагонизме, па и разне друге јазове створене међу појединим групама и људима, социјализам је неспојив с заслепљеним вођењем рачуна само о себи и својим интересима. Постоје и потребе и интереси других, сасвим утемељени и оправдани у постојећем стању и времену. Ако је тако и уколико се прикладно откривају, настаје неопходност тражења начина да се помогне у духу социјалистичке солидарности. То значи, дабоме, да се иза тога не могу просто истицати сваковрсни паразитизми, неке исконструисане заслуге, очекивање да и нерад и друштвени девијацинизам заслужује само благонаклоност и, малтене, помоћ. Солидарношћу се јачају највредније стране заједнице, није јој циљ да се оне поткопавају. Може се рећи да ваљано остварење овог принципа означава рационално коришћење створеног вишка производа. На тај начин је могућна репродукција целокупног друштва, његових битних претпоставки и вредности с којим су повезане.

VI. Карактер регулisaња сфере удруженог рада.

Током развоја нашег друштва на основама самоуправљања у пракси и теорији појавило се као једно од најинтересантнијих питања саме природе регулisaња уопште, па самим тим и карактера створених органа, успостављених норми и осталог инструментаријума. Оно је, несумњиво, постављено првенствено у координатама нашег простора и времена, чак сасвим конкретно али то никако не значи да нема и шири историјски оквир и перспективу. На против, оно је изведено из теоријских премиса најопштијег, може се рећи филозофско-политичког, приступа питањима односа државе и друштва, државе и права, процеса одумирања државе и права, облика и суштине социјалистичког права и других. Наравно, зато је присуство поменутог питања под снажним печатом и дотичних теоријских премиса, па без обзира да ли се јавља у пракси, у теорији или у нормативном материјалу. Дакле, и сам нови ЗУР и друштвени контекст у коме се ствара и примењује све то на одговарајући начин показује. Пошто се овде ради о крајње сложенем процесу преображавања, основано се упозорава на разлике између три главна вида регулisaња, са одговарајућим обележјима.

1. — Први вид је *државно-правно регулисање сфере удруженог рада* код кога се сразмерно најпотпуније јављају држава и право као специфични инструменти регулисања. При томе, наравно, ради се о социјалистичкој држави и социјалистичком праву, али тиме се не искључује присуство оних битних момената по којима се ови инструменти уопште одликују, то јест да су то класни и политички инструменти који се, у крајњој анализи, ослањају на монопол државне принуде. Сфера удруженог рада је таква да она не може опстати без икакве интервенције путем државе и права већ због значаја процеса, односа, сукоба и нужности да се успоставља и непрекидно траје један одређени поредак. Постоје дубоки корени и разлози присуства државно-правног регулисања и у овој сфери, чак можда много више но на неким другим подручјима, па и превасходно политичком у коме се најнепосредније јављају потребе за разрешавањем одговарајућих сукоба. Пошто је сфера удруженог рада само на извештан начин испољена и уобличена целокупност односа производње, стварања и расподеле вишка производа, што тангира најбитније интересе радничке класе, радних људи, појединих група и сл. неизбежно је државноправно регулисање и сукоба и услова сарадње. Оно је сразмерно снажно на почетним стадијумима развоја социјализма, па се та чињеница никако не може игнорисати. Она је присутна и у новоме ЗУР-у, односно у свим оним његовим одредбама у којима се може непосредно или посредно запазити присуство државних органа и типичног права. Што се тиче државе, она је представљена интервенцијом одговарајућих органа државне власти, друштвено-политичких заједница, коришћењем инструмената државне принуде итд. Што се тиче, пак, самога права, оно је у овој равни представљено као *тзв. државно права*, а то значи одговарајућим законима, одредбама и овога ЗУР-а и другим, преко којих држава интервенише ослањајући се на принуду. При томе, међутим, значајно је то да је та интервенција сведена на што мању меру, а осим тога да држава не буде отуђена сила која неограничено притиска и подвргава друштво, која се претворила у бирократски механизам, који измиче свакој друштвеној контроли, која својим субјективистичким мерилима диригује у овој сфери, и тд. Може се рећи да је у основи онемогућена таква позиција државе, њеног грубог испољавања. С друге стране, илузорно би било очекивање да овде нема потребе за било каквом државно-правном интервенцијом. Имајући у виду, пак, *тзв. државно право* и у овој сфери може се запазити присуство изразитог правног регулисања, законског изражавања, формулисања низа правних норми, установа и инструмената који су својствени и, тако рећи, типични за право. Реални услови то намећу, па би била, такође, илузија да се може без свега тога или да је то неспојиво с природом целог нашега система. Битно је да право изражава вољу радних људи, радничке класе, њихове стварне интересе, а не неких ужих и бирократских група. Битно је да има социјалистичку садржину и основну усмереност.

2. — Други вид се своди на *друштвено-правно регулисање* код кога се сразмерно највише појављује само друштво или његови органи, облици у којима се оно јавља, као непосредни носиоци и чиниоци у стварању

права, па затим и у његовој примени, Друштвено-правно регулисање, дакле, проистиче из друштва, постоји за друштво и првенствено се на њега ослања. Овај вид регулисања сасвим одговара систему самоуправљања и зато се уобичајило обележавати као тзв. *самоуправно право*. У извесном смислу ово право је, барем на овом степену развитка, дијалектичка супротност државном праву. Оно је самоуправљачко по својој физиономији, начину испољавања, али није неки „чисти“ облик друштвеног регулисања, без икаквих правних својстава. Када би такво било, онда би било излишно истицање било каквог правног момента у таквом регулисању. Да не би било забуне, ваља имати на уму, да у друштву уопште, па и сфери удруженог рада, има веома значајних области и односа који су препуштени превасходно друштвеном, самониклом, спонтаном регулисању најразличитијих чинилаца који стоје изван самоуправљачког система и изван свакога права. То су облици неправног или изванправног регулисања, који се овде немају у виду. Ове различите ствари не треба ни поистовећивати ни бркати. Сходно досадашњим теоријским резултатима, тзв. самоуправно право се, углавном, своди на облике *самоуправних споразума и друштвених договора*, који су добили широк простор управо у удруженом раду. У ствари, то су облици нормативних аката које стварају органи самоуправљања, на различитим нивоима и у разним областима, а предмет су им значајне области друштвеног рада, утицаја друштвених чинилаца, планирања, коришћења средстава, пословне политике, заједничких интереса итд. Па ипак, чини се, ништа мање, ако не и знатно веће, доказе о карактеристикама тзв. самоуправног права пружају сами *статути* радних организација и многобројни нормативни акти самих радних организација, нарочито основних, којим се регулишу унутрашњи односи производње, делатности, расподеле, положаја радних људи итд. То право је, заиста, најудањеније од државе, па ипак није лишено сваког обележја права. Када све то не би имало никаква правна обележја, отпала би свака потреба да се сматра било каквим правом, да се тако обележава. Наравно, само подробним анализама се ово може објаснити.

3. — Трећи вид се може означити као *мешовито државно-друштвено регулисање помоћу права*, па дакле обухвата државно-друштвено право. Иако овакво изражавање оставља утисак вештачког и неприкладног конструисања, чини се да је у склопу самоуправљачког система пракса највише избацила на површину оне облике правног регулисања где се непрекидно преплићу држава и друштво, као два релативно одвојена ентитета, али и уско повезана, чак толико да се прожимају. Чини се да је сама природа друштвеног рада, потреба да се ова сфера подвргне примереним облицима правног регулисања, наметнула органско преплитање државе и друштва. Смисао самоуправљања као система и јесте у томе да организационо и функционално споји елементе државе и елементе друштва, те да се на тај начин и неутрализују недостаци интервенције само једног од њих, али и да се што више искористе предности свакога од њих. Сами по себи ти елементи нису подобни да интервенишу у друштвени живот, то јест без одговарајућег права. Или, тачније, када то чине независно од права, онда су ирелевантни са становишта права.

Повезани с правом, претворивши право у облик и фактор свог дејствовања, држава и друштво пружају специфично мешовито регулисање. То се огледа и у организационим облицима који се користе за доношење нормативних аката, а још више у разноврсној делатности органа и примењивању одговарајућих правних норми. По мом мишљењу, нови ЗУР својом целокупном садржином, обиљем облика, института, инструмената, регулатива пружа *изразит пример мешовитог регулисања*. При томе, чини се да постоји одређена сфера, понајвише у вези с државно-друштвеним органима, која потенцира елементе државности, наравно сведене у оквире система самоуправљања; с друге стране, постоји одређена сфера у којој је потенцирано присуство елемената друштвености, а они су дати у основним организационим облицима. Захваљујући свему томе, правно регулисање показује своју изванредну сложеност, чак толику да је тешко распознати шта је ту државно, а шта друштвено у претежној мери. То значи да ни одредбе самога ЗУР-а нису тако постављене да се у том погледу може добити довољно јасна слика. То значи, такође, да ни пракса ни теорија нису у стању да отсечно и прецизно дају таква разграничења. Све то само иде у прилог поставци да је то вид мешовитог регулисања, што сасвим стоји у складу с тенденцијом постепеног превазилажења јаза између државе и друштва, а то значи и мењања карактера државног и правног регулисања. Наравно, тек подробним изучавањима у томе правцу могу се развити чвршће теоријске поставке. Пракса и нормативни материјал нуде, чини се, понајвише података за овакву теоријску поставку.

VII. Садржинска и формална обележја ЗУР-а

Као један од најзначајнијих нормативних аката који се појавио у развоју југословенског права, као једна у много чему симптоматична творевина правног искуства и теоријских резултата у систему самоуправљања, нови ЗУР истовремено носи обележја и целокупног нашег права и његових саставних делова, али сам по себи омогућује сагледавање оних садржинских и формалних обележја која га изразито одликују. Та обележја, међутим, предочавају у великој мери и многе околности друштвено-политичког живота у сфери удруженог рада, а не само оне околности које се, уобичајено, сматрају правним у ужем смислу те речи. При томе, садржинска и формална обележја се међусобно претпостављају, зависе једна од других, па се само условно могу посебно посматрати. Исто тако, сва та обележја имају утицаја и одржавају се на мноштву других нормативних аката који ће, разуме се, уследити с циљем да се даље употпуне и конкретизује оно што ЗУР уређује.

1. — Сходно подручју друштвеног живота коју обухвата, процесима и односима које регулише, уследила је одговарајућа *садржина ЗУР-а*, представљена мноштвом одредаба које сачињавају многе делове и једну уобличену целину. Тако је законска материја примерена, у сваком погледу подешена предмету којим се бави, који регулише и изражава. При томе, међутим, законска садржина самога ЗУР-а, изразитије но код мање зна-

чајних и упрошћенијих закона и осталих нормативних аката, показује разноврсност саставних делова, укључених у једну целину. Зато ваља обратити пажњу на те делове. — Са становишта самог предмета којим се бави, садржина се диференцира на следеће делове. Највећи и најизразитији део материје отпада на *економску садржину ЗУР-а*, што значи да се у односним одредбама говори о економским стварима, појавама економског живота, чак толико да неупућеним може задати доста дешкоља. У ствари, специфичне економске проблеме законски изрази никако и не могу мимоилазити већ због тога што их закони регулишу. Проблематика удруженог рада је превасходно економска, па отуда „*економизирање*” садржине оваквог закона, с иначе најширим захватом и понижањем у економску сферу. Други, мање изразит део представља *друштвено-политичка материја ЗУР-а* у којој се третирају питања или специфично политичка, постављена у вези с политиком у њеним разним аспектима, или остала питања, па чак и економска, која су изразито политификована. То, су понајвише питања самоуправљања, организационих облика и установа преко којих се врши. Трећи део је представљен *правном садржином ЗУР-а*, односно и тачније јуристичким одредбама. Њега сачињава низ установа и инструмената, који се запажа и у другим законима и нормативним актима, независно од тога чиме се баве. — Са становишта карактера целокупне садржине ЗУР-а, односно њених саставних делова откривају се следеће разлике. Најрелевантнија за право је *нормативна садржина ЗУР-а* коју сачињавају само оне одредбе које су доиста правне норме, с одговарајућим елементима. Чисто квантитативно, чини се, та материја не преовлађује. Велики део представљен је *дескриптивном садржином* у којој се излажу, описују, објашњавају многе ствари. Тога има, иначе, много више у свим законима но што се на то и помишља. Трећи део сачињава *идејно-доктринарна и програмско-декларативна садржина ЗУР-а*, која је снажно наглашена. Ту се налазе поставке и искази о стварима које се само на други начин изражавају и у другим документима, политичким, програмским, доктринарним. — Са становишта законског изражавања целокупна садржина ЗУР-а се овако дели. Један део је *организационо-структурална садржина* која обухвата одредбе којим се фиксира укупност облика на које се ослања удружени рад. Други је *делатно-функционална садржина* кога представљају одредбе које се тичу самог радног процеса, с његовим разноврсним делатностима.

2. — Што се тиче *forme ЗУР-а*, неизбежно је да она има обележја која одговарају таквој садржини, при чему нека најопштија обележја законске форме такође могу бити уочена. Пре свега, у чисто квантитативном погледу ЗУР је веома обиман, не толико због броја чланова већ због опсега тих чланова. У неким његовим деловима унети чланови су, можда, и превелики што прилично отежава њихово праћење и разумевање онога што је у њима записано. Целокупна материја је, у основи, саздана с високим степеном кохерентности, добрим и прилично прегледним распоредом одговарајућих делова, а делова на чланове. Па ипак, дубљом анализом се могу открити и извесне неусклађености, али које више проистичу из противречне природе ствари које су предмет законског регула-

сања и изражавања, но што су последица недовољно доследне разраде, непотпуности, несклада појединих установа или одредаба. Као што се зна, законска форма нарочито зависи од језика који се користи, свих особености које има или може имати језички израз закона и писаних аката уопште. У том погледу у нашој јавности су и раније, па и поводом ЗУР-а, истицане опаске да има доста слабости у језику нормативних аката, па и оних најважнијих, какав је и овај. Пре свега, терминологија и појмовни апарат нису увек и у потпуности подешени природи односне материје: док има традиционалних и освештаних појмова који имају право место, понекад се таквим појмовима покушава изразити нова садржина и тако настаје неусклађеност; исто тако, има настојања да се новим терминима или покрије и обухвати стара садржина или да им се пружи нова садржина. У оба правца, очигледно постаје значајно питање терминологије, прецизности и јасности самих појмова који служе језичком изразу законске материје. Разуме се, јасност и прецизност изражавања битно зависи не само од термина и појмова, већ и целокупног језичког инструментаријума присутног у закону, који је иначе сложен и у погледу квалитета, функционалности више или мање успео, подесан или неподесан. По свему томе нови ЗУР је управо онакав какво је садашње наше законодавство, са свим његовим успелим остварењима, али и извесним хроничним недостацима. Својом формом ЗУР упечатљиво потврђује одакле потичу сва обележја начина уобличавања материје наших закона, па и осталих нормативних аката. Наравно, друкчије и не може да буде. Али баш због тога формална обележја имају не мали значај, па заслужују одговарајућу пажњу.

3. — Упозоравајући на овај начин и на садржину и на форму ЗУР-а као репрезентативног нормативног акта кога је дало наше правно искуство и који представља резултат постојећих теоријских погледа, можемо се упитати има ли уопште оправдања, зашто и колико наглашаваље успелости или, супротно, подвлачење недостатака. Исто тако, могу се вршити и извесна поређења с значајним тековинама законодавства из прошлости, па и оним најславнијим. Као што се добро зна, у прошлости је било изванредних правних творевина, закона, нарочито приликом великих и епохалних кодификаторских захвата. Као примери обично се наводе Јустинијанов кодекс, Code civil настао петнаестак година после Француске револуције и Аустријски грађански законик који се дуго користио и у нашој земљи, пре социјализма. Може се рећи да постоји, због различитих околности, својеврсна фасцинација величином, успелости и лепотом таквих кодекса. На њих се гледа као на величанствене правне споменике код којих је и садржина и форма доведена до једне перфекције. И онда се с таквим утисцима и фасцинацијом, често, стварају мерила и за савремене законике, па и све остале законе и нормативне акте. При томе, често се сасвим занемарује околност да модерно доба доноси несагледиве промене у свим областима, па и у законодавству. Данашњи живот је бескрајно сложенији но што је у прошлости, па је и исто такво и правно регулисање, нарочито путем закона. И језик и мишљење су далеко друкчији но што су били у прошлости. Довољно је поредити

садашње законодавство оних земаља које су у својој прошлости добиле те велике споменике правне културе, па лако увидети да су се ствари и те како промениле. Садржина и форма закона данас није и не може бити као у прошлости. То је неоспорно, па зато ни нови ЗУР не може бити процењиван таквим мерилима. Очигледно, он није нека правна творевина која треба да фасцинира. Уосталом, не треба заборавити да су фасцинирања поменути значајним правним творевинама у прошлости праћена и одређеном идеологијом и, чак, митологијом. Они су не само творевина и потврда правне логике, већ и снажне митологике. За нови ЗУР се може рећи да представља импозантну правну творевину, али његовој стварној вредности ништа неће допринети идеолошка и митолошка преувеличавања. Међутим, нема разлога да се претерује у критици одређених недостатака. Свакако да би било пожељно да је упрошћенији, концизнији, јаснији, више конципиран са специфичном нормативном садржином, без претераних доктринарних и дескриптивних наслага. Утолико пре и више што је намењен не само уском кругу, већ најширој маси радних људи. Али, то није проблем само овог ЗУР-а већ и целокупног нашег законодавства и нормативне делатности, који су постали неопходан саставни део самоуправљачки организованог удруженог рада.

VIII. Поглед на неке важније моменте ЗУР-а

У овом разматрању учињен је покушај да се само обрати пажња на теоријскоправни значај ЗУР-а, првенствено сагледавањем његове целине, без упуштања у подробнију разраду неког питања. Међутим, уколико би се позабавили и низом одређених питања, а нарочито оним која иначе имају одређено место и специфичну вредност за теорију права, и поред тога што су на одговарајући начин присутна у самом ЗУР-у, или искрсавају поводом ЗУР-а, овакав приступ би добио још веће оправдање. У немогућности да се то учини, на овом месту бацимо поглед на неке моменте.

1. — Један од кључних појмова и одговарајућих поставки уследно је конципирањем *радног односа у склопу ЗУР-а*. При томе, ваља имати у виду да је то конципирање уследило после не малих и дуготрајних дилема око радноправног односа, услед којих је било не само бранилаца тезе да овакви односи не постоје у условима самоуправљања, али и заступника супротног становишта. То се одразило и на правно нормирање. У тим дилемама ЗУР је афирмисао концепт радног односа на један начин који привлачи пажњу. Наиме, одбацујући класичан појам радноправног односа, иначе познат у капитализму и административно-централистичким системима социјализма, нови ЗУР пружа одребе по којима је радни однос онај специфични однос који настаје између самих радника у оквирима удруженог рада, практично једног радника и свих осталих, с међусобним правима, обавезама и одговорностима. То значи да се не истиче, рецимо радна организација или радни колектив као страна с којом се однос успоставља, што све изазива низ других последица.

На тај начин, сматра се, истакнута је квалитативно нова природа радног односа, усклађеног са природом самоуправљања и оквирима у којима се јављају. То је, како се уобичајено говори, квалитативно нов самоуправни радни однос. У тежњи да се такво конципирање радног односа унесе у правне формулације, нови ЗУР истиче и један нарочит начин успостављања тог односа, па пружа одредбе и о томе. На првом месту, у вези стим, јавља се установа упознавања радника пре ступања на посао с садржином самоуправног споразума о удруживању радника у основну организацију удруженог рада, као и осталим актима, што радник потврђује писменом изјавом која има вредност пристанка на споразум, даље ту се помиње ступање на посао. Иако ту нема много одредаба, ствар је прилично нејасна и изискује низ прецизирања, чак одредбе нису сасвим међусобно усклађене. Уосталом, на то је указивано у јавности. Овде би се могло додати да писмено изјашњавање има, поред осталог, изглед својеврсног истицања консенсуса појединаца који тек треба да ступи у радну организацију, да почне посао, дакле да успостави радни однос. Ако је тако, онда и начин престанка радног односа мора бити усклађен с тим. Но, не претресајући све ово, чини ми се да је *основано истакнут радни однос и да заиста ваља што потпуније осветлити његову природу*, јер само тако и законске формулације и теорија могу показати његову специфичност, разликовање од осталих односа у склопу удруженог рада, које такође ЗУР истиче и у насловима својих делова и низа одредаба. По мом мишљењу, постоји *систем односа у удруженом раду*, веома сложен, с везама и међузависностима, па је неопходно утврђивање места сваког односа, па и оног који се назива „*радним односом*” чије постојање има највећи непосредни значај за појединца, радника у удруженом раду. Као такав, радни однос треба да буде не само логично одређен у целини, то јест у настанку, трајању и престанку, већ и са становишта његових веза са осталим најважнијим односима у удруженом раду. Наравно, тек после тога могу се постављати питања о његовој разлици од грађанскоправног односа, административноправног итд. Ово због тога што је, као што се зна, појам правног односа један од најзначајнијих у теорији права. И то не случајно, јер је сам правни однос, по мом мишљењу, један од елемената феномена права. Но, у то не може се овде даље улазити.

2. — Други момент који својим одредбама осветљава нови ЗУР јесте *трихотомија права — дужности — одговорности*. Она је, очевидно, непосредно повезана с претходним моментом и, чак, представља истицање неких његових даљих аспеката. Али и сасвим независно од тога, ова трихотомија је и значајна и карактеристична. Она се непрекидно и на разним местима, у многим одредбама ЗУР-а истиче. На тај начин, чини се, веома снажно и у законском изразу налазимо *конципирање равнотеже права — дужности — одговорности*. А уравнотежење ова три елемента има принципијелан значај за теорију, законодавство и праксу. Ваља имати у виду да овом уравнотежењу претходи дуготрајно изграђивање, праћено с извесним непотпуностима, колебањима, развојним етапама, а све то следствено укупним токовима у развојку система самоуправљања.

Иако су ти токови сложени, па се треба клонити свих упрошћавања у покушају да се назначе, чини се да има довољно разлога да се нешто назначи. Наиме, у првој фази самоуправљања скоро искључиво или претежно се истицао елемент права, оних субјективних права, онога што је субјектима дато, што им систем самоуправљања пружа, по чему се тај систем раздваја од система административно-централистичког у коме им се сваљују на леђа понајвише дужности. И сасвим је природно што је то имало не само превагу већ и што је то доминирало, а остала два елемента су сразмерно била неразвијена. Међутим, с развојем самоуправљања, све је више долазило до изражаја истицање и другог елемента, то јест дужности и обавеза, онога што субјекти треба да чине, што им се и намеће, односно што сами прихватају у склопу самоуправљања. На тај начин је употпуњаван онај други елемент поменуће трихотомије. Најзад, даља фаза развоја самоуправљања донела је наглашавање значаја одговорности, у сваком погледу и у свим облицима. Па ипак, може се рећи да тек ЗУР заокружује истицање сва три елемента, у њиховом јединству. А што је најважније, заиста су и логички и историјски, уопште па и у условима самоуправљања, ова три елемента повезана, да сачињавају трихотомију и да тек тако сваки од тих елемената добија свој смисао и могућност остваривања. Разуме се, у самоуправљању сва три елемента и сама трихотомија су специфични.

3. — Трећи момент јесте *наговештај пројимања правног, обичајног и моралног нормирања*. Познато је да су правне, обичајне и моралне норме повезане, али се то у законским одредбама много, па чак ни сразмерно не истиче. Разлог је, вероватно, то што су закони главни извори права, па свако помињање обичаја и морала постаје основа за њихово коришћење у решавању правних случајева. Следствено томе, и нови ЗУР уважава једну такву традицију, али истовремено пружа и извесне наговештаје друкчијег приступа овој ствари. Наиме, у њему се помињу пословни обичаји (чл. 15) и још понегде. Међутим, то није довољно с обзиром на чињеницу да управо на подручју удруженог рада врло велику улогу имају пословни обичаји, који служе као један од најважнијих извора права. Већ деценијама је тако и сада је значај оваквих обичаја несмањен, ако не и повећан. Чини ми се да је у ЗУР-у та чињеница могла бити наглашена ширим, јаснијим и изразитијим третманом пословних обичаја којих треба да се држе организације удруженог рада. Исто тако, чини се да су и други обичаји од значаја за сферу удруженог рада, јер нема сумње да се они успостављају самим трајањем и стабилизацијом једног система у сфери друштвеног рада. Самоуправљање омогућује и намеће стварање одређених обичаја за шире и уже средине и људи се привикавају на те обичаје. Тако се добија један допунски и не тако безначајан облик регулисања међуљудских односа. Што се тиче морала, одредбе ЗУР-а су га чешће поменуле (чл. 15, 531, 554, 566, 574 итд.) прецизирајући да се ради о „моралним нормама социјалистичког самоуправног друштва”. То је, по мом мишљењу, веома значајно и далекосежно. Иако су таква одређења сасвим неодређена, јер се не каже шта су те норме, како гласе, шта се њима захтева, како се могу препознати, итд.

Било би корисно када би се све то барем мало разјаснило, онолико колико је то уопште могуће. Овако, то су најопштије формулације, у виду крајње неодређених појмова, тзв. правних стандарда. Могло би се рећи да су те норме дате садржином овога ЗУР-а, смисла самоуправљања, принципима који владају сфером удруженог рада и сл. И тако се донекле употпуњује слика о моралним нормама. Најважније је да оне буду истакнуте, јер су заиста веома важне и све више ће добијати у важности развитком самоуправљања, порастом културе и свести радних људи. Моралне норме у перспективи ће се све више преплитати с обичајним и правним нормама првенствено у сфери удруженог рада. Тај процес срастања и прожимања ће постепено уносити промене и у само право у целини. На тај начин, постепено мењање карактера социјалистичког права испољава се у једном посебном и значајном аспектју.

IX. Закон и друштвена стварност

Као што је на почетку истакнуто, сваки закон, а нарочито ако је значајан због неких посебних разлога, у одговарајућој мери показује међузависност онога што се може означити као његова *смисаона слојевитост* и онога што се може означити као његова *реална слојевитост*. Наиме, сваки закон се појављује у виду одређеног текста, као друштвено-духовна творевина, која има не један упрошћен и непосредно дат смисао већ се тај смисао јавља у више равни, са више слојева, од површинског до дубинског, зависно од тога како и колико се захвата тај смисао приликом одређеног третирања, то јест у разматрањима о дотичном закону. Оно што важи за закон у целини важи и за поједине његове делове, установе и правне норме у њему изражене. Што се тиче, пак, реалне слојевитости закона, она је још сложенија, јер се јавља, тако рећи, изван и преко граница пуког законског текста, дакле у самој друштвеној стварности чији је саставни део дотична творевина, која се појављује у виду закона. У вези с реалном слојевитошћу закона првенствено се и намећу најразличитија питања о стварној природи закона, а нарочито о њеном утицају на смисаону слојевитост. Одатле следи и питање шта је, у ствари, закон и какав је његов однос према самом праву као специфичној друштвеној структури, као нарочитом регулативном механизму, па и какав је однос закона према друштвеној стварности. — А када је већ тако, онда један закон какав је ЗУР, закон чији је значај истакнут претходним разматрањем, може пружити поводе за покретање поменутих питања, односно и за покушаје да се заузму неки ставови, проверавају извесне теоријске поставке ширег значаја, али и поставке које управо због повода, подстицајности ЗУР-а, првенствено се тичу југословенске правне реалности, дакле једног права у његовој историјској, просторној и временској одређености.

1. — Околност да се сваки закон појављује као највиши нормативни акт, с одговарајућом садржином и у одговарајућој форми, а закон увек има много, а поред њих постоји далеко веће мноштво осталих норматив-

них аката (названих најчешће „извори права”), а још више околност да се у свим тим нормативним актима изражавају правне норме — изгледа највише су доприносиле и доприносе стварању једне представе о праву, која се уобичајено обележава као „нормативистичка”. У таквој представи право се своди на дотичне правне норме које нису ништа друго до облик изражене и фиксиране друштвене свести о потребном и могућем понашању људи у одређеним ситуацијама, друштвеним процесима и односима. На тај начин и целокупно право и сви закони, и сваки закон, представљени су као специфична духовна творевина, као идејна творевина, смештена у висинама друштвене надградње. Таква представа о праву не допушта укључење у састав права неких других елемената, изван и поред правних норми. Чак ни онај феномен који се назива правним односом, тачније укупност правних односа, нема места у таквој представи, акамоли неки други важни правни феномени. По мом мишљењу, таква представа има озбиљне слабости и не омогућује једно истинско и реалистичко виђење права, дакле једне специфичне структуре, регулативне структуре, творевине која дејствује заједно и поред држава у регулисању битних процеса и односа. Таква представа, такође, не пружа целовиту представу о закону, какав је у стварности, каквим се показује као део целокупне правне структуре. Наиме, чини се да таква представа даје само, тако рећи, нормну страну закона, само норме, а не и реалне стране, слојеве закона, који су постављени испод и око норми. У таквој представи нема места ни за неке односе, с правним својствима, са којима се норме повезују и другим моментима. — Овакве опречне представе, наравно, и на примеру ЗУР-а воде ка различитом поимању самог ентитета овог закона. Ди ли су то, наиме, само правне норме, или, можда, и још нешто? По мени, једно виђење целине закона не ограничава се на норме, па зато уз правне норме иду и други моменти, а пре свега један систем, једна целина нарочитих правних односа. Осим тога, она сфера коју овај закон обухвата, коју представља и на својеврстан начин изражава, која припада целини права, која је уклопљена у целокупну правну структуру, није истоветна са „огољеним” законским нормама. Оне ствари које припадају правној реалности, које имају као такве своју правну природу, нису идентичне са законским нормама. Те ствари су објективисане, а сачињаване су од структурно-функционалних правних феномена на подручју удруженог рада. Оне су правне чак и релативно самостално, независно од законског нормирања ЗУР-ом. Основни комплекс односа самоуправљачки организованог друштвеног рада има правну природу, чак и независно од конкретних законских одредаба. Истичући ово, могли бисмо се потсетити једног Марксовог става, истакнутог, истина, у друшчијем контексту: „Правна природа ствари се стога не може подешавати према закону, него се закон мора подешавати према правној природи ствари”. (К. Маркс: *Дебате поводом закона о крађи дрва*; Маркс К. — Енгелс Ф. Дела, том 1, стр. 274, Београд 1968). — Овај и овакав ЗУР је само „озакоњење” једне правне реалности која се постепено конституисала као самоуправљачка структура у сфери удруженог рада. Развијеност те структуре, њена укорененост, њена присутност у реалности, омогућили су и,

чак, наметнули одређено „озакоњење“ у виду ЗУР-а, као целине његових делова, установа и норми. Баш због тога ЗУР је и попримио својства кодекса, у научном смислу речи. Овај закон је природно уследио из релативно стабилизovanог и чврстог самоуправљачког оквира правне структуре удруженог рада. И овде вреде Марковске речи: „Законодавна власт не ствара закон, она га само открива и формулира“ (*К. Маркс: Критика Хегелове филозофије државног права*, Маркс К. — Енгелс Ф. Дела, том 3, стр. 51, Београд 1971).

2. — Следствено томе, поставља се питање односа закона, у овом случају ЗУР-а, према друштвеној стварности, пре свега са становишта колико и како је усклађен са том друштвеном стварношћу, а затим и како обострано утичу. Ниједан закон не може имати карактер закона, ако би био пука конструкција, производ самовоље и сл. С друге стране, ниједан закон није нормативна слика стварности, која је сасвим примерена друштвеној стварности, то јест увек постоји извесни раскорак и непоклапање закона и друштвене стварности. Као нормативни акт, закон је само израз, у нарочитом облику процеса политичког конституисања друштва. Закон је не само израз политичког конституисања друштва него се јавља као један елеменат политичког конституисања друштва, чак и онда када се јавља на превасходно економском подручју друштвеног живота. Подручје ЗУР-а је првенствено економско, јер највећи део удруженог рада има економски карактер, али има, у одређеној мери и на извештајан начин, и политички карактер. То значи да се ЗУР појављује и као облик и елеменат политичког живота самоуправљачки организованог удруженог рада, у коме се изражава политички утицај на економски живот. А тај утицај може бити или усмерен на утврђивање постојећег стања, па чак задржавање оног што би требало да припада прошлости, или на отварање простора за даљи развитак. Наравно, тек се праксом може показати да ли је један овакав закон примерен друштвеној стварности, на најбољи начин, то јест тако да је реално постављен, да омогућује прогресивни развитак, отклања чиниоце застоја и конзервативности. Иако нема савршеног показатеља, нарочито га нема унапред, о примерености ЗУР-а друштвеној стварности, чини се да управо услови његовог стварања, начин на који се то врши, општа садржина и изглед његове регулативе итд. обезбеђује и његову релативно најбољу примереност друштвеној стварности. И то утолико више уколико уважава оно објективно конституисање, и економско и политичко, па и културно-идејно. Уколико се ствара само привид примерености или непримерености, то пракса брзо показује. Али, исто тако, та пракса неминовно показује и стварну непримереност, несклад законских одредаба са потребама стварности. Та примереност друштвеној стварности, потребама и интересима и целог друштва и његових делова, огледа се колико на организационим облицима толико и на основним процесима којима ти облици служе.

3. — Према томе, и на примеру ЗУР-а се може запазити да у тренутку доношења или после, постоји извесни несклад између нормативне структуре и реалне структуре, односно између законских одредаба и њиховог смисла, на једној страни, и друштвене праксе, на другој страни.

При томе, ваља имати у виду да сама околност што постоји један закон, а да је стварност мноштвена, да постоји разноврсност и обиље стања, процеса и односа, који немају ону „реалну изједначеност” какву имају исте законске одредбе за све — доводи до поменутог несклада. Према томе, несклад ове врсте и није битан. Чак и с њим се може имати примереност закона друштвеној стварности. Примереност се огледа у друштвеној пракси тиме што законске одредбе омогућују решавање брзих проблема друштвеног рада, што омогућује и потстиче несметан ток основних процеса, што задовољава реалне друштвене потребе, што рационализује и унапређује удружени рад, развија и оживотворује основне принципе и вредности социјализма, даље употпуњује систем самоуправљања, доприноси хуманизације међуљудских односа, спречава или потискује дејство бирократско-технократских структура које, евентуално, ометају самоуправљачке токове, итд. Нема сумње, нови ЗУР је у својим целокупним смислом и својим реалним дејствима тако усмерен. А колико ће ефекте имати, то зависи од реалних стања, могућности и настојања да се у деловима удруженог рада, радним организацијама, све то што више оствари. Ако се може судити по чињеници да је у пракси већ снажно истакнуто настојање да се остваре основне интенције ЗУР-е, а да већ има запажених резултата, а биће их много више током дуже примене одредаба, њиховог проверавања и потврђивања практичним резултатима — онда ће уследити потврда друштвене праксе о вредности овог закона. Та потврда и јесте најмеродавнија.

4. — Сагледавање и смисаоне слојевитости и реалне слојевитости ЗУР-е није могућно без сагледавања општег места и улоге права у развоју југословенског социјализма. У том погледу, није тешко запазити да право има изванредно велики значај уопште, па је тај значај повезан и с његовим законским изражавањем. Стварање многих закона и мноштва нормативних аката, на свим нивоима и с различитим оквирима, па и у склопу основних радних организација, само је спољни показатељ једне, могло би се рећи, стратешке оријентације у којој се придаје велики значај праву и законима. Она се своди на афирмацију права, закона, законитости, значаја општих норми, чврстих мерила, заштићених вредности итд. управо за изградњу социјалистичког друштва. Једна таква оријентација, у конкретним условима наше земље, упечатљиво се дистанцира, и практично и теоријски, од следеће две крајности, које су, узгред речено, могуће само у извесним приликама, као повлађивање политичком прагматизму. Прву крајност представља оно што се, уобичајено, назива *правним нихилизмом* у коме су право и закон ниподштавани, игнорисани, потиснути, недовољно присутни и изражени. Од тога друштво може имати недогледне штете, јер ствара просторе за бесправље и неконтролисану употребу силе. Колико је то опасно по друштво које се развија на основама социјализма, потврдила су историјска искуства, а шта такве појаве значе чак и када су спорадичне, када настју као израз повремених слабости и деформација, може се осетити и у иначе правно и законски уређеном друштвеном животу. Другу крајност представља оно што се, понекад, означава као *апстрактни правни легализам* у коме су

право и закон представљени као неке самосталне, од друштва независне и празне, вредности по себи. Такво постављање према праву и закону, а нарочито правном нормирању, води ка њиховом претварању у безживотне и празне творевине, неподобне да утичу на стварни друштвени живот. У вези с тим се и јављају, поред осталог, предрасуде и фикције, обмане и илузије да се све може решити пуким прописивањем, гомилањем нормативних аката, њиховим сталним и излишним мењањем. Шта то значи, такође, непосредним искуствима се најуверљивије показује, чак и када се ради о спорадичним појавама те врсте.

На крају, резимирајући основну мисао присутну и развијену у овом разматрању, могло би се рећи: нови Закон о удруженом раду управо због свог стварног историјског значаја и значења, због своје изразите самоуправљачке природе као законског израза најважније сфере друштвеног живота, пружа основу и поводе за свестрана, па и теоријско-правна изучавања. На тај начин, уз његов огроман значај за друштвену праксу, услеђује и одговарајуће интересовање науке за најразличитије аспекте стварања и остваривања овога Закона.

др Стеван К. Врачар